

ד. גן שיר השירים – מול ספר בראשית

גנים מקראיים

רמזנו בפרקים הקודמים לצד של דמיון בין שיר השירים לענייני גן העדן בתחילתו של ספר בראשית.¹ בשורות הבאות נפתח קמעה דמיון זה במטרה להעמיד את ההשוואה בין שתי הפרשות כיסוד פרשני מכונן, שבעזרתו יובנו טוב יותר שני הטקסטים גם יחד. גן מהו? הדיון להלן מחייב הגדרה פשוטה. 'גן' ('גנה', 'גינה') במקרא (וכן בלשון חכמים) הוא יחידה חקלאית, המתבססת בעיקרה על השקאה מלמטה, רוצה לומר, השקאה בכוח מעיינות, נחלים או נהרות.² זוהי התכונה המהותית בגן, ומבחינה זו לא גודלו של הגן הוא החשוב – גן עדן, גינת המלך אחשורוש, גן הירק הכפרי או הביתי, וגני שיר השירים, כולם נושאי שם גן. מדובר אם כן בחקלאות שלחין, אשר על כן, אין ראוי להשתמש ב'גן' בהתייחס ליחידות חקלאיות הניזונות על השקאה של מטר – חקלאות בעל, ובידוע שבלשונות המודרניות, בעברית או בשפות זרות, הרחיבו את השדה הסמנטי של גן כהנה וכהנה.³

גן שיר השירים

יסודות הקשורים בגן מצויים בשיר השירים על כל צעד ושעל. נמקד את דיונונו באחד מהם, המציג באופן מרשים את מה שראוי אולי לכנותו 'גן של שיר השירים': "גן נעול אחתי כלה גל נעול מעין חתום. שלחין פרס רמונים עם פרי מגדים כפרים עם נרדים. נרד וכרכם קנה וקנמון עם כל עצי לבונה מר ואהלות עם כל ראשי בשמים. מעין גנים באר מים חיים ונזלים מן לבנון. עורי צפון ובאי תימן הפיחי גני יזלו בשמיו יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו. באתי לגני אחתי כלה אריתי מורי עם בשמי אכלתי יערי עם דבשי שתיתי ייני עם חלבי אכלו רעים שתו ושכרו דודים" (ד, יב-ה, א).

1 ראו פרק ב'. על הזיקה הנידונה ראו: י' זקוביץ, מקראות בארץ המראות, תל אביב תשנ"ה, עמ' 98.
2 התייחסתי לכך במאמרי: לשונות גן, על אתר, ג, תשנ"ח, עמ' 113-124.
3 דומה שנקודה זו איננה מודגשת היטב במילונים השונים, ולא כאן המקום להאריך.

ביסוד הקטע עומדת השוואה מפורשת של הנערה לגן. כדי להבין את מהותה נעמוד על כמה מהיסודות המאפיינים גן זה. ראשית, הצגתו הראשונית של הגן מתבצעת באמצעות ביטויים שעל פניהם נראים כשאובים במישורין מן הראליה – 'גן נעול', 'גל' ('גל נעול'), 'מעין חתום'. עם היותם מליציים ניתן – תוך שימוש בהכרת הראליה – להציע למונחים אלו פרשנות סבירה. בפשטות, 'גל' מקביל ל'גן' הקשור במקור מים תחתיו,⁴ ונקט הכתוב כ'גל' כדי לגוון. המצב של 'נעול' ו'חתום' יונק אף הוא מן המציאות החקלאית, שכן הן 'גנים' והן מעיינות עשויים להיות סגורים – גנים מחשש לעינא בישא, ומעיינות מצד טבעם של מעיינות הרריים הנובעים, במיוחד באזור ההר, מתוך נקרות ומערות.

נקודה נוספת הקשורה אף היא בריאליה, עולה מן התיאורים בהמשך. פרשנות סבירה ל'שלחין' מבינה אותו כנגזר מ'שלחין' – שטח מושקה מלמטה.⁵ וזו היא כנראה גם משמעותו הבסיסית של 'פרדס'. ברי שהצירוף 'מעין גנים' משתלב בויקה ששורטטה לעיל בין מקור מים תחתיו לבין גן, ובקטע הנידון מגמה זו עולה גם מן השימוש ב'באר מים חיים' ו'נזולים מן לבנון'. 'לבנון' אמנם מקבל את מימיו משלגים, אולם, מבחינת המתבונן בו עשויה להצטייר שפיעה של מים מן ההר אל תחתיתו. 'זלו' הנקשר במים, משמש גם לתיאור הבשמים.

מהם גידולי הגן? בקטע הנידון הוא נקשר לרימונים (חביבים הרימונים על שיר השירים!)⁶, שעשויים להיות גידול שלחין.⁶ מבחינה עקרונית, ונקודה זו חשובה לטיעונים שיועלו בהמשך, שזור בגן הבשמים (להלן) גם גן של פירות: 'בא דודי לגנו ויאכל פרי מגדירי', ואחר כך נרמזת איזושהי תוצרת מתוקה, שעשויה להיות תוצרו – 'אכלתי יערי עם דבשי'. היין – 'שתיתי ייני עם חלבי' – עשוי אף הוא להיחשב כנגזר מן הפירות המתוקים, אם כי החלב כבר שייך למרחב תרבות חומרית אחר.

המיוחד בגן הנידון הוא ללא ספק שפעת הבשמים הכרוכה בו. עקרונית, בשמים רבים ידועים כגידולי שלחין,⁷ אולם, ריבויים המופלג ומוצאם בקצווי עולם, מקשה על

4 מקובל לפרשו בעקבות 'אולות מים' (יהושע טו, יט), וכן בעקבות התקבולת 'רטב הוא לפני שמש ועל גנתו יקתו תצא על גל שרשיו יסככו בית אבנים יחזה' (איוב ח, טז-יז).

5 בלשון חכמים 'שלחין' – חקלאות מבוססת על השקאה מלמטה, ואין סיבה להניח שלא זו הייתה משמעות הביטוי בלשון מקרא.

6 רימון עשוי להיות גידול שלחין. אמנם הוא נכלל בין שבעת המינים שעיקרם גידולי בעל, אך גם התמר (בהנחה שהדבש תמר הוא) איננו גידול בעל. רשימת שבעת המינים מגוונת יותר ממה שנראה במבט ראשון. על הרימונים כגידול שלחין ראו: א' בורשטיין 'שלחין פרדס רימונים' – על פרדסות הרימונים אשר בשומרון, חלמיש, 8, תשנ"ג, עמ' 18-24.

7 רמו לכך בספרנו: 'אשכל הכפר דודי לי בכרמי עין גדי' (אי, ד). כופר הוא כושם ועין גדי מקום מעיינות מפורסם.

הישענות על הריאליה לבדה כדי להבין גן זה, עד כדי חוסר סבירות. ריבוי זה הופך את הגן, שאדניו עשויים להישען על המציאות, לגן דמיוני.⁸ מבחינת מיקומה של פרשתנו בספר, יש עניין בהשוואה לחלום הבאה מיד בהמשך: "אני ישנה ולבי ער..." (ו, ב). אכן, תפיסת החלום של אירועי שיר השירים עשויה 'לברוא' גם גן בשמים, ששורשיו נעוצים בנוף הגנים הארץ-ישראלי ופארוחיו עד לקצות עולם ישתרעו.

גן – רעיה

הדרך לתפיסת הגן כמטפורה לרעיה אינה כרוכה בניחוח ספרותי מתוחכם, היא נאמרת בקטע זה במפורש: 'גן נעול אחותי כלה! ועדיין מטפורה לפנינו, וככזו יש לכוון להבנת הקשר העדין והעמוק שבין שורשה לענפיה.

תפיסת מקור מים כדימוי לאישה עולה במקרא במספר מקומות. אחד המפורסמים שבהם הוא כמדומה: "שתה מים מבורך ונזולים מתוך בארך. יפוצו מעינתך חוצה ברחובת פלגי מים" (משלי ה, טו-טז). דימה כאן את אשת הנעורים לבאר ולבור, שבהופכו למעיין יש ביכולתו להפרות אף את הסביבה הרחוקה ולהוסיף לה חיות. אין זה מיותר לציין כי הבאר והבור העומדים בבסיס הציור שלפנינו הם מקורות מים תחתיים המספקים חיים כפשוטו. סמליותם הנקבית עולה הן מתוך צורתם והן בגין הזכרים את המים העוטפים את העובר ומעניקים לו חיים. החפץ להעמיק במטפורה זו יוכל לראות את המים כמזכירי החומר הראשוני בסיפור הבריאה, שממנו הולכת הבריאה ומתגלגלת. חומר שכזה ראוי לסמל את החיים. למותר לציין, כי סצנות הזיווגים המרוכבות בספרי בראשית ושמות (רבקה, רחל, ציפורה) עשויות לנצל את תפאורת הבאר כדי לסמל את נוכחותה הפעילה של הנקבה כמעניקת חיים למי שבא לשאוב מים.⁹

'באר מים חיים'. והמעין של פרשתנו המספקים מים לגן מצטרפים אפוא לסדרה זו של שימושים סמליים בבארות ובמה שעולה מהן. ברי שכאן הדגשת ה'נעול' וה'חתום' באה ללמד על ייחודו של השימוש במטפורה זו במקרה דגן. השאלה מהי משמעותה של נעילה-חתימה זו? בפשטות, ניתן לראות בכך הערכה לצניעותה של הנערה, רוצה לומר סגורה היא בפני הרבים.¹⁰ אפשר שכך הוא, אך בדרך שפרשנו את שיר השירים בפרקים

8 פליקס, שיר השירים – טבע, עלילה ואלגיוריה, ירושלים תשל"ד, עמ' 23-28.

9 למותר לציין שחרף הדמיון בסיפור הבסיס מתגלעים גם הבדלים גדולים בין הסיפורים הללו בכל הקשור לעיצוב הדמות הגברית והנשית, ועדיין אין בכל כדי לנמנע את תפיסת הבאר כתפאורה הקשורה לתפיסה מסוימת של יחסי גברים-נשים והזיווג ביניהם.

10 "גן נעול – המשיל את הכלה, הבתולה הצנועה, לגן נעול" (ע' חכם, דעת מקרא, עמ' לח). "הנערה משולה ל'גן נעול' ול'מעין חתום' – היא נעולה בפני כל, להוציא אוהב לכה שהיא מומינה אותו לבוא אל גנה" (עולם התנ"ך, עמ' 47).

הקודמים, הנסובה בעיקרה סביב ציר החיפוש ההדדי, אין להוציא מכלל אפשרות שהסגירה היא האתגר העומד דווקא בפני הרוד. הוא המנסה להיכנס לתוך עולמה הפנימי, כניסה הכרוכה בביורר מתמיד עד כמה זה אפשרי, עד כמה שמירת הזהות העצמית מונעת חריזה כזו. ההתחברות אל זולת עצמאי איננה עניין של מה בכך, ובמובנים מסוימים אף בלתי אפשרית. אתגר הגן הנעול עומד כבסיס למהלך של חיפוש אינופני. להלן נבחן את ההשוואה לגן סגור אחר – גן עדן, אך טרם נירדש לכך נעסוק ביחסי 'גן – עיר' בשיר השירים תוך השוואתם לאלו של ספר בראשית.

גן ועיר

לדעתנו ניתן להבין את הגן – זירת אהבה בספרנו, כאיזושהי מחאה נגד התרבות העירונית. במה דברים אמורים? ראשית ראוי להצביע על השוואה מעניינת לספר בראשית. יחסי 'הגן' וה'עיר' בתחילת התורה נרמזים בסיפורו של קין: "ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד קדמת עדן ויהי בנה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך" (בראשית ד, טז-יז). כמוהו כאדם הראשון ("ויגרש את האדם" בראשית ג, כד), גם קין מגורש, כך על כל פנים חש: "הן גרשת אתי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר והייתי נע ונד בארץ והיה כל מצאי יהרגני" (בראשית ד, יד). אמנם לא נאמר מהיכן גורש, אך הביטוי 'מעל פני האדמה' מעורר תחושה של גירוש מהותי. בגן הראשון נצטווה האדם 'לעובדה ולשומרה', בגן, כרוכים היו אפוא החיים באיזה סוג של עבודת אדמה. קין הממשיך לעסוק בעבודת האדמה מגורש אחרי הרצח למהות גיאוגרפית-סמלית – חדשה עבורו – סביבה של נודדים. בפסוק שהובא 'וישב קין בארץ נוד קדמת עדן'. הגיאוגרפיה, כך נראה, היא סמלית לחלוטין – מדובר ברצון לדבוק ב'עדן' ('גן בעדן מקדם' בראשית ב, ח, התחלף ב'קדמת עדן'), שאליו אין לחזור, אך זיכרונו איננו גז. ברור, שבנסיבות המתוארות בתחילת ספר בראשית יש העדפה של הנודדים כאורח חיים הנושא סמליות רעיונית דתית, וזה מוטיב מרכזי בספר.¹¹ אין זה אומר כמובן שאורח החיים הנוודי מועדף עקרונית ויש לאמצו תמיד, אך בצורתו הייצוגית בספר ניכרת הערכה לחשיבותו.¹² אשר על כן, אין פלא כי יש בספר בראשית ביקורת סמויה על גנים – ובצד גן עדן, גם סדום ומצרים הנתפסות כגנים, במשמע. השלושה – גן עדן, סדום ומצרים התלכדו בפסוק אחד: "...כי פלה משקה לפני שחת ה' את סדם ואת עמרה כגן ה' כארץ מצרים" (בראשית יג, י). הוא

11 תן דעתך לדרך השונה שמצויר אברהם ובשלב מסוים לוט לעומת סדום ועמורה – נודד, בעל מקנה לעומת עיר שכלכלתה חקלאות שלחין.

12 דומה כי בסיפורו של יצחק מורגשת הכמיהה ליישוב. אמנם יצחק מגיע לעיר לעת רעב, אך ניסיונו לשבת בארץ חקלאי מגדל דגן מודגש היטב.

רומז במישורין לחורבן סדום ('לפני שחת'), אך כל לומדי הפסוק יודעים מה עלה לו לגן עדן, וידעו כי חלום פרעה יבשר חורבן לסביבותיו של היאור (מן היאור עולות גם שבע הפרות הרעות!).

מה פשר הגישה הביקורתית כלפי הגנים? אפשר שהגן הנשען על הספקת מים מובטחת משרת כסמל לביטחון מופרז, ועל כן, האדמה מקוללת משום שהאדמה הידועה מסיפור גן עדן היא אדמת גן! קין הממשיך את דבקות האדם הראשון בהיבט החקלאי של החיים נשאר שכן לגן, כך אנו מבינים את: "...וישב בארץ נוד קדמת עדן" (בראשית ד, טז). כעונש על חטאו ייגזר עליו גירוש שמשמעותו המעשית עשויה להיות שינוי אורח חיים לנוודות, אך בפועל מהלך זה מוביל לבניית עיר: "וידע קין את אשתו ותהר ותלד את חנוך ויהי בנה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך" (בראשית ד, יז). לפי זה, ההתקבעות בעיר הבאה מיד אחר כך איננה רעיון נכון, והיה מקום להמשיך בחיי נודדים – בין משום שכרוצח יאה לו לנודד ובין שיש לחיי הנודדים ערך בפני עצמם. וכידוע, הכיוון ההיסטורי-מוסרי שאליו מובילה 'עיר חנוך' גיע עד להשמדת האנושות במבול. ואחרי, העיר החדשה של המגדל תוביל להפצה: "ויפץ ה' אתם משם על פני כל הארץ ויחדלו לבנת העיר" (בראשית יא, ח), וגם סדום החוטאת איננה רק גן אלא גם עיר. נדגיש ונחזור ונדגיש, גם כאן איננו סבורים שהעיר עצמה כיישות גיאוגרפית היא הבעיה, ולא הנודדים עצמם נתפסים במקרא כאורח החיים הנכון, בסמלים עסקינן, העיר כיישות הסמלית – פרי עוצמתו של האדם ומשקפת ביטחונו – היא הזוכה כאן לקיתון (סמוי!) של רותחים, והנודדים הסמליים, המשקפים תלות, לאהדה.

עד כאן סיפור בראשית. טענתנו היא כי בשיר השירים יש שימוש במוטיבים הבסיסיים הללו אך באורח שונה. יש בו איוון בין הגן והמרעה, ויש ביקורת על העיר. הגן גם הוא מעשה אדם אך בתוקף זיכרונות בראשית הגלומים בו הוא מייצג סביבה טבעית מוזנת ומושגחת על-ידי ה', וכן, מייצג תום ראשוני, תחושה של אי-ידיעת חטא, וכפי שנראה להלן חשיבותו רבה. לעומת זאת, העיר, כפי שצינו לעיל,¹³ מייצגת צביעות, שכן שומרי חומותיה מגינים על נורמות מעוותות ולא ניצבים נגד אויביה האמיתיים. שיר השירים נעזר אפוא בזיכרון הגן הקדום כדי לצייר אווירה דומה לגן עדן, ובה בעת מתבונן בעיר בראייה ביקורתית המזכירה את זו של ספר בראשית.

בין שני גנים

טענתנו הבסיסית היא, כי סיפור שיר השירים מתייחס באופן עמוק לגן של בראשית בשתי נקודות עומק. האחת, שיר השירים מבשר שינוי בנורמות של יחסי איש ואישה, והשנייה,

בשורת שיר השירים בוקעת בכל הקשור להתמודדות עם המציאות המתמשכת של 'גן נעול'. בשתי הנקודות נודעת חשיבות רבה למטפורה דלעיל – 'זיהויה' של הנערה עם הגן ומקורות המים שלו.

הגן של ספר בראשית מוצג על ידי עצי פרי: "ויצמח ה' אלהים מן האדמה כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל..." (בראשית ב,ט). על רקע זה בולט הפרי האסור, שציורו מובע בידי האישה: "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל" (בראשית ג,ו). לפי זה המיניות המקופלת ב'נחמד למראה וטוב למאכל', ו'טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל' חבויה בגן. המגע איתו נעשה באמצעות חושים המעוררים את התאוה – ראייה וטעם. על הפרי הזה מוטל איסור. אגב, תוך שימוש בחוש אחר – חוש השמיעה. האיסור ורק האיסור הופכו למה שהוא, ולא איזו תכונה ממשית שבו: "...ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע" (בראשית ב,ט), שאחריו: "ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות" (בראשית ב,יז). לבר משמו ומהאיסור שהושת על אכילתו לא נאמר מה 'לא בסדר' בו, ולפי זה, למעשה, אין הברל גדול בין עצי הגן המתואר לבין עץ הדעת (ועץ החיים, 'חיים' במובן של החיים בגן). האישה בפרשנותה 'טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל' חוזרת על 'טוב למאכל' הקודם, מבליטה את 'נחמד למראה', שהופך בפיה ל'תאוה הוא לעינים', ומוסיפה את 'נחמד העץ להשכיל'. התאוה גלומה אפוא ביסודה בגן באשר הוא גן, ומכיוון שצריך להגביל סוג תאוה זה, מסומלת ההגבלה באחד מן העצים. השאר מסור כמובן לשימוש הסובייקטיבי שיעשו בגן הזה הבאים ב'שערי'. אופן ההתייחסות לגן מועתק להתייחסות אל האישה. זאת גם בכוח המטפורה רבת העוצמה של 'האדם הוא עץ השדה', וגם משום שבסופו של דבר הנורמות שלפיהן מתייחסים ל'הקשר הגדול' בחיים – במקרה הנידון מסומל בגן – תופסות גם ל'הקשר הקטן' – האישה.

נעקוב אחרי הדרך שמעוצבות ההתרחשויות בבראשית. 'אדם' איננו מדבר עם האישה. היא יודעת כמובן על הציווי ביחס לעץ, אך אין עדות לדיאלוג כלשהו ביניהם. מצב העניינים ביניהם מתואר כך: "...ויבאה אל האדם. ויאמר האדם...לזאת לקרא אשה כי מאיש לקחה זו" (בראשית ב,כב-כג). הוא יודע לקרוא לה בשם ולשייכה לו, אך אין דיאלוג. אין תגובה של האישה ש'נולדה' למציאות שלתוכה 'נולדה'. הדובר הראשון אל האישה הוא למרבית האירוניה הנחש: "ויאמר אל האשה אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן. ותאמר האשה אל הנחש..." (בראשית ג,א-ב). כאמור, האישה יודעת על האיסור: "ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמתו" (בראשית ג,ג). היא אולי מצטטת, אך היעדר הדיאלוג ביניהם איננו עניין של מה בכך. אין להוציא מכלל אפשרות שהתוספת 'לא תגעו בו' בפרט, ועצם נכונותה לאכול מן

הפרי בכלל, צמחו בעטיו של היעדר הדיאלוג. כביכול, מנוצלת כאן עובדת היווצרה ('בנייתה') לאחר האדם, שממנה נגרת אי-שמיעתה את הצווי במישרין, כדי לומר משהו על חשיבותו של דיאלוג. רצוננו לומר, לו היה דיאלוג אמיתי בין האיש והאישה היה מקום להפנמה עמוקה יותר של האיסור, שכן שלא כמו שמיעה פסיבית לציווי סתום, דיאלוג מאפשר ליבון והסכמה. דברים אלו נאמרים לא כדי להגיע לחלוקת אשמה בין האיש לאישה (אפשר שבחוגים מסוימים עדיין זקוקים לחלוקה כזו!) בפרשה הנידונה, אלא כדי להראות כי שיר השירים המעמיד את יחסי איש-אישה על דיאלוג עמוק ומתמיד, מתייחס בעקיפין למציאות קדומה ומושרשת של היעדר דיאלוג כזה, ובדרכו שלו, מנסה לתקנה.

שלב חשוב בפרשה גלום בתיאורים של הדבקות בכשר והעירום: "ודבק באשתו והיו לבשר אחד. ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבשו" (בראשית ב,כה-ג,א). איך שלא נבינים טמון בהם יסוד גופני-חיצוני של יחסי איש ואישה. למותר לציין, אין לתאר יחסי איש ואישה ללא יסוד זה, אך מעבר לחיוניותו, ניתן לעטות אותו במעטה ערכי. ועדיין, ההצטממות להיבט הגופני לבדו מותירה טעם ספציפי מאוד. שיר השירים שאינו מגיע לקרבת הבשר ומחזק את היסוד הדיאלוגי בחיי הזוג, מנסה להפיג טעם זה.

ומ'טעם' ריח. הגן של שיר השירים הוא בעיקרו גן של ריח. בויקתו למציאות, ריח הוא חוש מיוחד. בכל הקשור לקיום כמובן של הישרדות, ספק אם הוא חיוני כמו הראייה והשמיעה. אך הוא מזכיר (יש עניין בסמיכות: "...וריח לו כלבנון...זכרו כיין לבנון" הושע יד,ח), מעורר געגועים, ומכיוון שאינו קשור במישרין בראייה, מגיע באופן בלתי צפוי, כש'טווח ההתפשטות' שלו שונה מזה של הגורם לראייה. בנוסף למעלות הללו, כידוע, הקשר עם האל באמצעות קורבנות מצויר על ידי 'ריח ניחוח'. הגן מצטייר כאן אפוא כגן מושך בכוחו של הריח, שלא כגן של בראשית המתמקד בטעם. זהו אמנם קשר עם הגן ולא קשר ישיר עם האהובה, אך משום שזו מושווית לגן, נוסף כאן מובן של יצירת קשר באמצעות הריח. בדיונו לעיל עמדנו על מקומו של המראה בדיאלוג,¹⁴ תוספת הריח מכניסה למרחב השיחה את הזיכרון והגעגועים. יש בגן של שיר השירים כדי לעורר געגועים לזיכרון האהובה וגם ל'גן האבוד' של תום, שכה חיוני לקיים אהבה 'כהלכתה' לאורך זמן.

הדרך חזרה

עניין נוסף הראוי להתייחסות קשור לנוכחות הגן. רמזנו קודם בדברים שנאמרו על 'קין', כי אנו מבינים נוכחות תודעתית של הגן בכל עת, גם לאחר הגירוש. הסגירה הידועה של

הגן היא סגירה בפני כניסתנו למשהו לא טוב ששכן בו בצד התום הראשוני, כשהחיבור של שניהם היה הרה אסון. הרצוי משרת בצד הלא רצוי, ולכן הסגירה כאן היא כל כך בעייתית. נזכיר, הסגירה מצוירת בפרוטרוט, יש כרובים ויש להט חרב מתהפכת: "ויגרש את הארם וישכן מקדם לגן עדן את הכרבים ואת להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים" (בראשית ג, כד). אם יש צורך בשמירה כזו משמע שיש רצון עמוק לחזור. הבעייה ממוקדת כמדומה ברצון לחזור ל'חיים', אך באופן שהדברים התהוו (ליתר דיוק, מתהווים!) החיים הללו אינם נכונים. את סיפור קין ניתן לפרש במובן מסוים כרצון לחזור, בניסוח חד, לפרוץ את הסגירה. איננו מתכוונים רק לצד הגיאוגרפי – די ברור שהוא מנסה לשכון במקום שמקיים זיקה לגן. כן ברור, שהוא מנסה לשמור זיקה לגן בתופסו צורת חיים חקלאית. במובן הזה מעשהו נעשה ברשות שכן נאמר: "וישלחה ה' אלהים מגן עדן לעבד את האדמה אשר לקח משם" (בראשית ג, כב). אולם, מעבר לזיקות הללו הפתוחות לפרשנות וניתן להצדיקן, נוסף כי הוא גם מנסה להרוג – לשלול חיי זולת, כדי להשיג את החיים לעצמו. כביכול, אם אי אפשר להשיג תוספת חיים ניתן לשלול אותם ממישהו אחר. בסיכום, אנו מבינים את הזיקה בין סיפור קין לסיפור הגן כניסיון להתמודד עם הסגירה. לעומת זאת, בשיר השירים אנו מרברים על סגירה עצמית. גן נעול' במובן של אישיות בעלת ייחודיות ועצמיות, שהם העוצרים את המדמים בלכם לפרוץ ולכבוש. הסקרנות היא העשויה – אולי – להוביל לפתיחה ברשות, ממנה עשוי לצמוח הדיאלוג. הסקרנות המוונת על ידי הזיכרון, וגם זיכרון הגן הקדום במשמע.

גן נעול

רחל השתמשה במוטיב הגן הנעול בשיר מפורסם: "מי אתה? מדוע יד מושטת / לא פוגשת יד אחות? / ועינים אך תמתנה רגע / והנה שפלו כבר נבוכות / גן נעול. לא שביל אליו לא דרך. / גן נעול – אדם. / האלך לי? או אכה בסלע / עד זוב דם?".¹⁵ איכויותיו הפואטיות אינן זקוקות לאישורו של כותב שורות אלו, אך מעניין לבחון איך הוא מפרש-דורש את המצבים המקראיים שהועלו בדיוגנו. ניתן להצביע על הסכמה בסיסית בין פרשנותנו המתבססת על תפיסת הגן כסמל אנושי לבין הכרזת השיר 'גן נעול – אדם'. אולם, בניגוד לתפיסת הדיאלוג המאפשרת חדירה למה שלא ניתן לפרוץ בכוח, מציג השיר עמדה פסימית, ששיאה בסיום 'עד זוב דם' הנובע מ'אכה בסלע', כשהאפשרות האחרת היא 'האלך לי'. השאלה הפותחת 'מי אתה?' עשויה להתפרש כשאלה אמיתית מוונת על ידי הסקרנות. 'עד זוב דם' מוכיח ששאלה זו נותרה בלתי פתורה בשום מובן שהוא לעד. מסופקני אם זוהי רוח שיר השירים!